

ОГНЯН САПАРЕВ
СМЕХЪТ ВЪВ
ФАНТАСТИКАТА
ИЛИ КАК ЧОВЕЧЕСТВОТО СЕ
СМЕЕ НАД СВОЕТО МИНАЛО,
НАСТОЯЩЕ И БЪДЕЩЕ

chitanka.info

„Човек е мярка за всички неща — за съществуващите, че съществуват, и за несъществуващите, че не съществуват.“

Протагор от Абдера,
V век пр.н.е.

Трудно е да се каже кой на кого служи: смехът на фантастичното или фантастичното на смеха. При голяма част от фантастиката смехът е търсен и желан художествено-естетически ефект; но той е и спонтанна реакция на нашите културно-ценностни представи пред Невероятното; същевременно създаването на такова отклонение от нормата, което да предизвиква смях, нерядко води до нарушаване на правдоподобието, до невероятност. Всъщност Невероятното е комшийската порта между фантастичната и хумористично-сатиричната литература, през която се осъществяват добросъседските взаимоотношения.

В „номенклатурния списък“ на комичната технология има немалко похвати, които водят пряко към фантастичното: реализация на метафората, прекалена хипербола и литота, инверсия, смяна на предметносмислови плоскости, гротескно уподобяване между живо и неживо, човешко и животинско... Комичното винаги се съпътствува от повишена условност, от изобретателно-игрово отношение към пропорциите, отношенията и смисъла на елементите на действителността. И ако в много случаи не говорим за фантастика, причината е в откровено — условния характер на тяхната употреба.

Смехът е желан спътник, но и опасен враг на фантастиката. Не само когато е непреднамерен, неочакван в нежелан, когато разобличава наивните писателски фантазмагории; той лесно превръща фантастиката в „игра на фантастика“, разголва художествените конвенции, руши псевдореалния художествен свят. Несъмнено част от хумористичносатиричната (фантастична!) литература се намира в граничната (обща и освен това подвижна) зона между фантастичната и нефантастичната литература. При този тип фантастика условността е винаги по-открвена, отколкото при сериозната (или ужасна)

фантастика, която значително повече се преструва, че вярва в своята „реалност“. Знаем, че в процеса на възприемане всяка художествена творба неминуемо се съотнася с действителността. И все пак художественият свят на хумористично-сатиричната фантастична творба е по-малко „автономен“ в смисъл, че при него това съотнасяне е не само по-откровено, но и естетически по-функционално и необходимо. Съпоставката предизвиква не само естественото в случая разпознаване-обогатяване на творбата; без това няма да се създаде отношението-противопоставяне, което именно ражда смеха, т.е. няма да се създаде онзи „естетически предмет“, съответстващ на художествените намерения на автора, който всъщност преживяваме — обогатеният, преживян, съживен текст.

Спецификата на съотнасянето между произведението и реалната действителност при фантастиката е може би най-благоприятната среда за проява на пародийното в цялото му „менделеево“ закономерно многообразие. Понеже реалната действителност и подчертано обособеният от нея фантастичен художествен свят образуват два успоредни реда, обект за пародийно съотнасяне може да бъде вече не конкретно явление (творба, жанр), както става обикновено, а по-обща характеристики на действителността като такава: аксиомите на човешкия свят, нормите на човешката култура, законите на цивилизацията, принципите на реалистичното художествено отражение... Смехът във фантастиката често крие пародийни нюанси и алюзии дори когато не е откровено пародиен.

Знаем, че пародията е един от универсалните механизми на художествения процес, с чиято помощ се осъществява трансформация (отрицание-използване-преодоляване) на закостенели или морално остарели форми и схващания. Погледнато исторически и жанрово, фантастиката е относително обособена сфера със свои традиции и приемственост, която периодично освежава чрез осъвременяване своя арсенал. Например научната фантастика охотно използва образи и мотиви от вълшебните приказки и демонологичната фантастика, от митовете и библейските сказания. Както показва този сборник, тя може да интерпретира пъкъла като Автоматична Душеизстисквачка (съкратено АД), да превърне Одисей в отговорен космически пратеник на чуждопланетни завоеватели (т.н. древногръцки богове, както неправилно сочи традицията), а хунските сборища — в пикник-оргия

на побеснели за развлечения екскурзианти във времето... Приемствеността на образи и мотиви в художествения процес (ретранслация и трансформация) е често пъти именно пародийна, макар това да не е единствената възможност. Роботът например може да бъде пародиен двойник на човека (дубльор с едностранчиви или ограничени възможности) или пародийно-изпълнителен слуга, награждаван с двойна порция машинно масло, но може да бъде и сериозен помощник, съперник и дори демоничен враг.

Смехът може да се появи и непредвидено: една крачка има не само от великото до смешното, но и от невероятното до смешното. Достатъчно е едно пресилване, едно невнимание към кръга на асоциациите, техническо недоглеждане — и се ражда подигравателен смях, който развенчава усилията на авторите и превръща творбата в непредвидена (и затова несполучлива) пародия.

Човешките оценъчни (естетически) реакции са по неизбежност антропоцентрични. Когато „отклонението от нормата“ (човешката норма!) бъде прекалено античовешко, реакцията ще бъде ужас или отвращение. Още Аристотел знаеше, че „смешното е някаква грешка и грозота, не болезнена и не пагубна, каквато е тъкмо комическата маска — нещо грозно и разкривено, но без болезнено въздействие...“ Като изключим отвращението, което може да бъде второстепенен елемент, но не и цел на естетическото въздействие, остават *ужасът (страхът)* и *смехът* (амбивалентен или унищожителен) като два универсални полюса на човешкото отношение към Невероятното. И става ясно колко е безкрайно разнообразието на форми, норми и представи, които ще бъдат оценени като смешни от човешка гледна точка, която — както знаем — е културно-исторически, биологически, расово, класово и пр. обусловена.

Как да си представим Образа на Неизвестното, единственото сигурно нещо, за което знаем, че ще бъде по-различно от познатото настояще? Как да постигнем гледната точка на бъдещето тук и сега?

Единият начин е сериозното прогнозиране и формотворчество: позитивното конструиране на нов свят, нови форми, нова действителност с нови закони. Опасностите са в ограничеността на човешкото въображение, в късогледството на дългосрочното пророчество, което (както доказва практиката) смешно бързо остарява.

Другият начин е смеховото отрицание (превъзмогване) на актуалното. То има някои предимства. Образът на Неизвестното е не ясно-позитивен, а смътно-негативен: появява се не чрез конструиране на нещо ново, а чрез преосмисляне (деструкция) на старото, познатото.

„Последната фаза на една световноисторическа форма е нейната комедия... — писа Маркс. — Защо е такъв ходът на историята? За да може човечеството *весело* да се разделя със своето минало.“

Фантастиката се стреми да открива *смешно минало* в настоящето и *смешно настояще* в бъдещето; тя изправя *смешното настояще* като свое минало пред съда на бъдещето и *смешното бъдеще* — пред съда на настоящето. Защото бъдещето (такова, каквото понякога си го представяме — довеждащо до абсурд недостатъците на настоящето) също може да изглежда смешно и даже ужасно.

Смехът се радва на особено внимание сред българските фантасти. И ако по редица културно-исторически причини у нас почти липсва фантастика на ужаса, хумористично-сатиричната фантастика определено доминира. Такива са повечето разкази (с високи литературно-естетически достойнства) на Любен Дилов. Такива са всичките фантастични творби на Емил Манов, който от доста години проявява активен и плодотворен интерес към сатиричните възможности на научната фантастика (убедително доказателство за което са и поместените в този сборник два негови разказа). Този тип фантастика привлича и по-младото поколение — автори като В. Настраданова, Й. Попов, А. Мелконян, Л. Николов. Както личи от съдържанието на сборника, на това изкушение не са удържали както известният хуморист Мирон Иванов и неговият млад колега В. Робов, но и уж „посериозният“ писател (геолог, автомобилист и ловец) Дончо Цончев. И ако не от вчера познаваме „фантастичната“ усмивка на Йосиф Перец, приятно е да видим в тази добра компания и дебютанта Л. Пенков.

Естествено тези 17 разказа на 13 автора демонстрират най-различни възможности от богатия арсенал на комичното: фейлетонна хумореска („Врата към земята“, „Елипан“), иронично-подигравателна пародия („Най-дългият смях“), лиричен хумор, изобретателна иронична поанта („Съдба“), хаплива весела сатира („Остров Утопия“, „Писмо от Космоса“), присмехулна ирония („Новогодишна трагедия“,

„Последното интервю на Адам Субсе“), иронично-парадоксална гротеска („Напред, човечество!“)... Особено място заемат творбите на Й. Радичков „Верблюд“ и „Странно летящи“ — многозначно чудати, лирично-иронично-пародийни гротески. Присъствието на Радичков не трябва да ни учудва: девизът на неговите черказци „Бъди невероятен!“ е в неочаквана, но явна хармония с Невероятното, присъщо на хумористично-сатиричната фантастика. Странният разказ „Верблюд“ (парадоксалномногозначен образ на злото), една от най-значителните гротески е новата българска литература, тук е тъкмо на мястото си.

И този случай ни припомня нещо, което понякога пренебрегваме: че тъкмо хумористично-сатиричната фантастика (която даже невинаги се схваща като фантастична литература) е един от ефективните канали и фактори за нобилитация на научната фантастика, за реабилитиране на нейната значимост като художествена литература в очите на взискателния читател. Защото ако „сериозната“ фантастика понякога робува на жанровите стереотипи (влага почти цялата си енергия в ефектна рекомбинация на познати елементи, в изобретателство на атракционни обстоятелства и аксесоар), комичната фантастика руши стереотипите, подиграва се с наивния технократичен патос, с лековерните надежди и черногледства, с всяка (минала, настояща и бъдеща) човешка ограниченост. Тя никога не забравя, че „човек е мярка за всички неща“ и затова всяко нещо трябва да бъде съизмерено и съизмеримо с човешкото. И ако то прекомерно превъзхожда (потиска) човека, на помощ идва смехът — с негова помощ съотношението на силите веднага се променя. Защото смехът във фантастиката — това е триумфът на човешкото над космическите сили на хаоса, вечността и безсмислието.

Огнян Сапарев

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.